

Magyarország gazdasági térszerkezetének átalakulása a szocialista gazdaságpolitikai kiteljesedéséről napjainkig

Az ezredforduló utáni évtized hazai társadalmi-gazdasági térszerkezetét karakteres törésvonalak tagolják, melyek részben ma zajló folyamatok termékei, részben viszont az állandóság – esetenként évszázados, míg többnyire sok évtizedes – jegyeit hordozzák magukon. E törésvonalak mind regionálisan, mind az egyes településcsoportok között – a település-hierarchia mentén – számos dimenzióban tetten érhetők, amelyek a társadalom és/vagy a gazdaság állapotát, illetve működését jellemzik. A hazai szakirodalom zömmel átfogó jelentéstartalmú fogalmak, komplex jelzőszámok mentén igyekezik megragadni, leírni a törésvonalak mibenlétét. A leggyakrabban használt ilyen fogalom a *fejlettség*¹, ami a maga sokdimenziós és sokmutató² jellegénél fogva viszonylag tág teret ad egyrészt arra, hogy a kutató – nyíltan vagy burkoltan – kifejezze értékpreferenciáit, másrészt viszont ez az értelmezési rugalmasság – mivel az elérhető adatbázisok sosem optimálisak – megkönnyíti a kutatási célkitűzések operacionalizálását.³

A (területi) fejlettség/fejlődés elméleti értelmezhetőségét átfogóan Nemes Nagy József tekintette át a regionális tudomány társadalmi térelméleti alapjait összefoglaló munkájában. Alapvetően osztva a szerző nézeteit, a következő gondolatokat tartjuk lényegesnek kiemelni:

„A *fejlődés* (miként statikus párja, a *fejlettség*) is egyike azoknak az összetett fogalmaknak, amelyek nagyon nehezen definiálhatóak, illetve amelyek értelmezésében a fogalom *értéktartalma* miatt nincs közmegegyezés. Az érték meghatározottság akkor kapcsolódik egy-egy folyamat értelmezéséhez, amikor a *változás* fogalma helyébe a fejlődés kerül. Ugyanaz a tényszerű változás ugyanis többféleképpen értelmezhető (a gyors népességnövekedést például éppúgy lehet fejlődési tényezőként, mint kríziselemként értelmezni). Nehezíti a fogalom meghatározását, hogy jellemzően nem egy könnyen mérhető mennyiségi, hanem soktényezős minőségi fogalomról van szó. ... A *társadalmi fejlődés* fogalmának meghatározása, tartalmának kibontása reménytelen vállalkozás; ... Ha semleges meghatározással próbálkozunk, akkor a fejlődés két elem, a *növekedés* és a *struktúraváltozás* együttese, *új minőségeket* létrehozó folyamat. E meghatározás azt is világossá teszi, hogy a (mennyiségi) növekedés és a fejlődés fogalma elválik egymástól. A fejlődés és a növekedés különbözőségét tükrözi az a tömör megfogalmazás, hogy mindkettő változást jelent, a *növekedésben a mértékek, a fejlődésben az értékek változnak*. ... Amikor a fejlődés fogalmát a térbeli vagy területi jelzővel bővítjük, tulajdonképpen csak azt jelezzük, hogy a térbeliséget nem a fejlődési folyamat mindig jelen lévő elemeként értelmezzük, hanem kiemelt vizsgálati szempontként kezeljük.”⁴

Az idézett szövegben felfedezhető némi inkonzisztencia a *növekedés* és a *fejlődés* kapcsolatát illetően. Álláspontunk szerint az elméleti levezetés helyes eredményre vezetett azt a frappáns összegző kijelentést tekintve, miszerint „a *növekedésben a mértékek, a fejlődésben az értékek változnak*”. Ily módon – elméletileg – nem osztjuk azt a nézetet, hogy a *fejlődésnek* minden esetben szerves része a *növekedés*; ez csak abban az esetben következik be, ha a *növekedést értékeknek* tekintjük⁵. A területi egyenlőtlenségek, folyamatok vizsgálatával foglalkozó szakirodalom az esetek túlnyomó többségében nem bíbelődik – az egyébként általánosan, mondhatni előszeretettel használt – *fejlettség* fogalmának meghatározásával. A ritka kivételek egyikét jelenti Győri Róbert munkája, ahol a szerző egy területi egyenlőtlenségek

¹ Győri 2006: 1.

² Nemes Nagy 1998: 242.

³ Időszakonként felbukkannak más, karakteres, komplex tartalmat hordozó fogalmak is, mint pl. életszínvonal, életminőség, versenyképesség, melyek mindegyike valamilyen mértékben kapcsolatban áll a *fejlettséggel*, ám annak értelmezési tartományát bizonyos irányokban bővítik és/vagy szűkítik.

⁴ Nemes Nagy 1998: 236-237.

⁵ Mint alább látni fogjuk, a *fejlettség* a mai szóhasználatban erős *gazdasági* tartalommal bír. Márpedig a *gazdasági fejlődésnek* alaptermészete a növekedés, így Nemes Nagy levezetése ebben a fogalmi környezetben tökéletesen megállja a helyét.

kimutatására szolgáló komplex mérőszám értelmezési lehetőségeit végiggondolva kerül konfliktusba a *fejlettség* érték meghatározottságával⁶:

“A társadalomföldrajzi gyakorlatban számos ilyen komplex mutató terjedt el, ezek közül a legnagyobb karriert a vizsgálatonként, szerzőnként változó tartalmú és változatos mutatókészletből előállított *fejlettség*, *gazdasági fejlettség* futotta be. A fejlettségi vizsgálatok legfontosabb változói minden esetben a jövedelem- illetve a GDP adatok, ezt egészítik ki az életszínvonal különböző jelzőszámai (személygépkocsi-ellátottság stb), infrastruktúra, a képzettség, a lakosság egészségügyi helyzetének változói. ... A fejlettség fogalmának használata önmagában is számos kérdést vet fel. A mai használóinak problémát jelent, hogy a fejlettség fogalma nem értékmentes, nem tagadhatja le evolucionista gyökereit. (Lehet-e egy átalakulási folyamatnak értékekkel kitüntetett iránya? Korrekt-e a fejlettség–elmaradottság fogalompár átfogó értelmű használata?) E sorok írója különösen akkor kerül zavarba, ha a *társadalmi-gazdasági fejlettség*, ne adj isten a *társadalmi fejlettség* fogalmával találkozik. Ezért a magam részéről a fogalomhasználatnál az értékmentesebb gazdasági színvonalkülönbség, életminőség, életszínvonal kifejezéseket részesíteném előnyben. Azonban a fogalom széles körű elterjedtsége és közérthetősége miatt megkerülhetetlen, így dolgozatomban a területi fejlettség fogalmát magam is használom a színvonalkülönbség szinonimájaként.”⁷

Győri gondolatmenete több szálon is folytatható, illetve kiegészíthető lenne; mi annál a pontnál csatlakozunk hozzá, ahol a szerző megemlíti: a területi fejlettség fogalmát a legtöbb esetben a kutatók – legalább részben – valamiféle jövedelmi, gazdasági értéktermelési indikátorral fejezik ki. Ily módon a *fejlettség* ma már rendszeresen kiegészül a „gazdasági” jelzővel; és amely vizsgálatokban ez nem történik meg, jó eséllyel ott is felbukkan valamiféle – legalább látns – gazdasági tartalom e fogalom használatában.

A *gazdasági fejlettség* és *fejlődés* általánosan elfogadott mérőszáma a fajlagos kibocsátás (GDP/fő) nagysága és növekedési üteme⁸. Ily módon az ezredforduló utáni Magyarország *fejlettségi térszerkezetének* törésvonalait ebben az írásban ez alapján az indikátor alapján térképezzük föl. Területi GDP-adatot a megyék⁹, s innét egy egyszerű aggregáció útján a régiók szintjére közöl a KSH 1994 óta, míg két évtizeddel korábban, 1975-re kutatói becslésből származó adat áll rendelkezésünkre. (1. táblázat). A GDP számbavételi szabályaiból következően nincs lehetőség arra, hogy azonos módszertan mellett a megyéken belüli (kis)térségi, netán települési szintre is lebontsuk a bruttó kibocsátás volumenét, így e nemzetközileg is közkezdvelt mérőszám alapján mindössze Magyarország makroregionális egyenlőtlenségeit tudjuk felvázolni.

Az 1. táblázat adatsorai részben a térszerkezeti stabilitást tükrözik vissza, de ugyanakkor magukon hordozzák a változás, a helyenként erőteljes átalakulás jegyeit is. A NUTS2-szintű régiók – aggregált mivoltuknál fogva – inkább az állandóságot képviselik, a nagytérségi fejlettségi térszerkezet viszonylagos stabilitásáról árulkodnak. A megyék szintjén is megtaláljuk azokat a területeket, ahol ez a változatlanság uralkodik akkor is, ha 1975-től, és akkor is, ha csak a kilencvenes évek közepétől vesszük szemügyre a folyamatokat.

Összességében világosan érzékelhető, hogy 1975-höz képest jelentős mértékben átalakult az ország gazdaság térszerkezete; már e nagytérségi viszonyrendszer áttekintése is rávilágít a változások fő irányaira, fényt derít a térszerkezeti átalakulás, megújulás lényegi elemeire. Hogy e jelentős változások tartalmát pontosabban értsük, érdemes röviden áttekinteni e mai „új térszerkezet”¹⁰ kiinduló állapotát, a tervutasításos gazdasági rendszer működésének

⁶ Győri fogalomértelmezését nehezíti az a körülmény, hogy idézett tanulmányában a XX. sz. első évtizedével foglalkozik, ám a mai fogalmakkal nem feltétlenül lehet jól leírni az akkori viszonyokat.

⁷ Győri 2006: 1-2.

⁸ Lengyel 2000: 42.

⁹ A megyék neveinek megadásakor a tanulmány készítésekor érvényes hivatalos megnevezéseket használjuk (pl. az 1975-ös megyei adatoknál nem az akkor hivatalos Szolnok, hanem Jász-Nagykun-Szolnok megnevezést használjuk).

¹⁰ Nemes Nagy 1999: 65.

térbeli kereteit, megismerni a hatvanas-hetvenes évek területi egyenlőtlenségeinek főbb jellemzőit.

1. táblázat: Regionális fejlettségi különbségek Magyarországon (GDP/fő az országos átlag %-ában), 1975–2005.

régiók/regions (NUTS2), megyék/counties (NUTS3)	1975	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Budapest	139	180	181	185	187	186	191	201	201	211	205	205	<u>213</u>
Pest	61	76	73	73	78	78	80	78	88	88	<u>90</u>	89	89
Közép-Magyarország	114	146	144	147	149	148	151	155	158	164	160	159	163
Fejér	106	96	99	103	117	<u>124</u>	114	120	104	94	95	98	96
Komárom-Esztergom	<u>131</u>	80	87	89	86	84	83	84	93	93	108	112	114
Veszprém	<u>116</u>	80	84	81	80	81	80	85	85	79	79	78	75
Közép-Dunántúl	117	86	91	92	96	98	94	98	94	89	93	96	94
Győr-Moson-Sopron	111	103	109	111	109	121	131	<u>135</u>	122	118	121	116	111
Vas	82	103	107	109	114	117	<u>118</u>	115	102	99	106	101	95
Zala	88	94	92	93	91	90	90	85	86	87	<u>93</u>	91	86
Nyugat-Dunántúl	96	101	103	105	105	110	115	114	106	104	109	104	99
Baranya	<u>108</u>	84	80	78	80	79	78	76	74	74	75	74	73
Somogy	71	<u>76</u>	<u>76</u>	75	70	69	69	68	70	68	68	69	66
Tolna	77	<u>94</u>	92	91	84	86	89	82	80	78	71	70	69
Dél-Dunántúl	88	84	82	80	78	77	78	75	74	73	72	71	69
Borsod-Abaúj-Zemplén	<u>111</u>	70	76	71	69	69	67	65	64	62	63	67	69
Heves	<u>100</u>	73	75	74	72	73	72	71	75	74	74	73	70
Nógrád	<u>77</u>	62	59	57	53	57	55	55	56	55	54	54	51
Észak-Magyarország	102	69	73	69	67	68	66	65	65	64	64	66	66
Hajdú-Bihar	<u>83</u>	<u>83</u>	78	78	76	76	72	72	74	73	76	76	74
Jász-Nagykun-Szolnok	<u>93</u>	79	77	76	75	72	67	67	70	68	66	65	62
Szabolcs-Szatmár-Bereg	59	<u>62</u>	61	59	58	57	55	54	57	54	56	56	55
Észak Alföld	77	74	71	70	69	68	64	64	66	65	66	65	64
Bács-Kiskun	<u>79</u>	77	<u>79</u>	76	73	71	70	67	68	68	66	68	67
Békés	<u>89</u>	80	78	76	72	69	68	66	65	62	61	61	60
Csongrád	<u>109</u>	94	93	93	90	89	86	82	80	77	77	77	76
Dél-Alföld	91	83	83	81	78	76	75	71	71	69	68	69	68
<i>Maximum/minimum arány</i>	2,36	2,90	3,07	3,25	3,53	3,26	3,47	3,72	3,59	3,91	3,80	3,80	4,18
<i>Maximum/minimum arány Budapest nélkül</i>	2,22	1,66	1,85	1,95	2,21	2,18	2,38	2,50	2,18	2,19	2,24	2,15	2,24

Forrás: 1975: Nemes Nagy József becslése¹¹; 1994–2005: a KSH hivatalos adatai. Aláhúzva az adott térség maximális értéke.

Területi elemzői szemszögből a mai fejlettség-értelmezés erre az időszakra való alkalmazását némi adathiány nehezíti. Az intézményesített területi GDP-számításnak még a lehetősége is csak halványan merült fel, így kutatói becslésekre, szakkikre kell támaszkodnunk, ha

¹¹ Nemes Nagy – Németh 2005: 86.

össze akarjuk hasonlítani az egyes megyék területén folyó gazdasági tevékenység eredményességét, színvonalát. Az általunk legfontosabbnak tartott ilyen becslés eredményeit az 1. táblázatban már közöltük; az 1975-re vonatkozó adatsor tartalmát tekintve közvetlenül összehasonlítható a KSH által ma közölt GDP-adatokkal. Hogy az 1975-re kirajzolódó fejlettségi térszerkezetet megértsük, idéznünk kell néhány korabeli kutatás eredményeit is. Ezek egy része – úttörő munkaként – a hatvanas évekre igyekszik megbecsülni a megyék gazdasági fejlettségét a két akkori legfontosabb ágazat, az ipar és a mezőgazdaság színvonala alapján. Másrészt idézzük Barta Györgyi egyik korai tanulmányát, aki szintén ezzel a két ágazattal foglalkozott és számította ki rájuk vonatkozóan 1975-re a fajlagos korrigált nemzeti jövedelem értékét.

Hogy miért csak e két ágazat jövedelemtermelő-képességét vizsgálták, annak alapvetően két oka van. Egyrészt a termelés e két ágazatban helyhez köthető, ami segíti a becslést olyan körülmények között, mikor a KSH csak az ország egészére vonatkozó értékeket közöl; másrészt e két ágazat ebben az időszakban lefedte a teljes nemzeti jövedelem 3/4-ét – 4/5-ét.

„Hazánkban a népgazdasági ágak közül az iparban és a mezőgazdaságban realizálják a nemzeti jövedelem több, mint 80%-át. A gazdasági fejlettség meghatározására irányuló számításaink során ezért elfogadhatónak látszik, ha erre a két ágazatra szűkítjük le vizsgálódásainkat, ... A gazdasági folyamatok számbavételi rendje egyik ágazatban sem biztosítja a nemzeti jövedelem képzés területi szintű számbavételét.”¹²

„A területi gazdasági differenciálódást és ennek változását a két alapvető ágazatban – az iparban és a mezőgazdaságban elemeztem. Az ipar és a mezőgazdaság együttes részaránya a nemzeti jövedelem több mint háromnegyed részét tette ki 1975-ben. 1970 és 1975 között az iparban realizált nemzeti jövedelem arányainak növekedése olyan számottevő volt (54,4%-ról 59,3%-ra), amely nemcsak ellensúlyozta a mezőgazdaság arányának kismértékű csökkenését (18%-ról 16,8%-ra), hanem végül is a két ágazatnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását is megemelte.”¹³

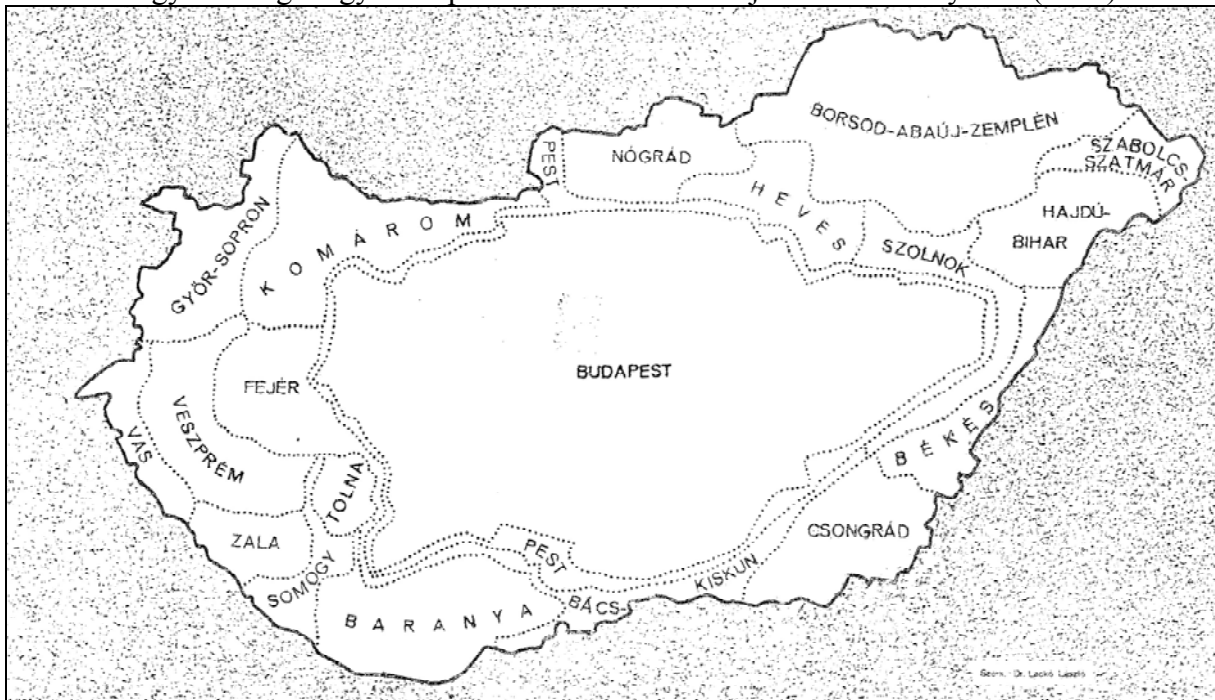
Bartke István iparfejlettségi számításai szerint igen jelentős megyei szintű egyenlőtlenségek jellemezték az országot 1960-ban és 1965-ben: mintegy 11-szeres differencia volt mérhető a leginkább és a legkevésbé iparosodott megyék fajlagos jövedelemtermelő képessége között (2. táblázat). A rangsort mindkét évben Komárom-Esztergom vezeti Budapest előtt; e két terület fajlagos ipartermelése ekkoriban kétszeresen múlta felül az országos átlagot. Mögöttük mintegy 50 százalékpontos különbséggel következik Borsod-Abaúj-Zemplén, de az országos átlagot mindkét évben meghaladta még Veszprém és Baranya megye is, valamint rajtuk kívül 1960-ban Nógrád, 1965-ben pedig Fejér is. A legkevésbé iparosodott Szabolcs-Szatmár-Bereg egy lakosra jutó ipari jövedelem-értéke mindössze az országos átlag 20%-át érte el, de mindkét évben az 50%-os szint alatt maradt Bács-Kiskun, Tolna, Somogy, Hajdú-Bihar és Békés is, vagyis az alapvetően mezőgazdasági karakterű megyék. Külön érdemes kiemelni, hogy e két évben Vas megye is alig haladta meg ezt a bizonyos 50%-os szintet, ami relatíve gyenge iparosodottságra utal. A fajlagos értékek mellett ez esetben fontosnak tartjuk kiemelni az ipartermelés abszolút értékben vett jelentős mértékű koncentrátságát is, amit Bartke tanulmányának egyik ábrája kiválóan érzékeltet is: a szektor jövedelmeinek mintegy 40%-át Budapesten, 10%-át Borsodban állították elő ekkoriban, ugyanakkor Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg részesedése alig érte el az 1%-ot (1. ábra). Kulcsár Viktor mezőgazdasági jövedelem-számítása ennél lényegesen kiegyenlítettebb térszerkezetet mutat; ha eltekintünk Budapest e tekintetben nem egészen releváns értékeitől, mindössze körülbelül kétszeres differenciát találunk a rangsor két szélső pontja között, bármelyik számítási módot is nézzük (2. táblázat). Amire talán itt külön is érdemes felhívni a figyelmet, az az, hogy a mezőgazdasági keresőkre vetítjük a megtermelt jövedelmet, vagyis kidomborítunk egyfajta hatékonysági elemet, úgy a megyék rangsorát ugyanaz a Komárom-Esztergom vezeti és

¹² Klonkai L. 1969: 249.

¹³ Barta Gy. 1978: 522.

ugyanaz a Szabolcs-Szatmár-Bereg zárja, amelyik a fajlagos ipari jövedelemtermelés esetén is.

1. ábra: Magyarország megyéi az iparban termelt nemzeti jövedelem arányában (1960)



Forrás: Bartke 1967. Az ábrát szerkesztette: Lackó László

Klonkai László számításai szerint is viszonylag jelentős területi különbségek jellemezték az ország iparfejlettségi térszerkezetét, ugyanakkor a mezőgazdaság fajlagos értéktermelésében alig jelentek meg területi egyenlőtlenségek (Budapest szerepe e tekintetben továbbra sem releváns). Eredményei szerint az ország iparilag legfejlettebb „megyéje” a hatvanas évek közepén a főváros volt; ipari előnye akkora, hogy – Klonkai itt nem közölt becslése szerint – a mezőgazdasággal összevonva is Budapest vezet a fejlettségi rangsort (amit a terciér szektor nyilván még tovább erősített). Ez a kép sok tekintetben – nyilván az eltérő módszertanból eredően – ellentmond Bartke eredményeinek, hisz Klonkainál nemcsak Budapest, de Borsod is megelőzi Komáromot, a két rangsor további részeiben azonban igazán jelentős differenciák nincsenek. A többi megye fejlettségi viszonyrendszere alapvetően egy észak-dél karakterű területi megosztottságot mutat. Barta számításai már finomabb részletekre is utalva erősítik meg a Klonkai által fölvezetett képet (2. táblázat).

„A megyék iparosodottsága alapján kirajzolódó országos ipari struktúra 1975-ben alig mutatott módosulást a 10-15 évvel ezelőtti állapotokhoz hasonlítva. ... Az iparosodottság szintje ... a gazdasági fejlettség fokmérője is, hiszen Magyarország a gazdasági fejlődésnek még abban a szakaszában van, ahol az iparilag fejlett területek egyszersmind a gazdaságilag is fejlettebbek közé tartoznak. ... Az ország – elnagyoltan – az iparilag fejlett észak-dunántúli és északi-középhegységi, illetve az elmaradott déli részre oszlik. Természetesen ezen belül jelentős különbségek is kimutathatók, az északi iparosodottabb megyék közül Vas és Nógrád megye csak az iparilag közepesen fejlett kategóriába tartozik, míg az iparilag elmaradottabb alföldi és dél-dunántúli területekből kiemelkedik Baranya megye fejlettebb iparával.”¹⁴

¹⁴ Barta Gy. 1978: 524-525.

2. táblázat: Területi fejlettségi különbségek, 1960, 1965, 1966 és 1975.

Bartke, 1967. Kulcsár, 1969.	Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem egy lakosra jutó értéke (Ft)		Korrigált nemzeti jövedelem a mezőgazdaságban			Klonkai, 1969.	Az egy lakosra jutó iparban előállított nemzeti jövedelem korrigált értéke	Az egy lakosra jutó mezőgaz- daságban előállított nemzeti jövedelem korrigált értéke	Barta, 1978.	Korrigált nemzeti jövedelem az iparban		Korrigált nemzeti jövedelem a mezőgazdaságban		
	1960	1965	Termő- területre (millió Ft/1000 ha)	Népességre (millió Ft/1000 fő)	Mg-i keresőre (1000 Ft/fő)					1000 főre jutó	1000 ipari foglal- koztatott- ra jutó	1000 ha-ra	1000 főre	1000 mg-i kereső re
							1966, Ft			1975, millió Ft				
Komárom-E.	10117,3	13511,6	6,17	3,72	40,58	Budapest	21418	173	Komárom-E.	21,78	96,62	14,11	8,29	96,67
Budapest	9961,1	12122,7	20,95	0,16	33,84	Borsod-A.-Z.	16036	2915	Veszprém	17,91	101,73	9,23	8,50	80,40
Borsod-A.-Z.	7066,2	9693,9	4,57	3,43	25,09	Komárom-E.	15181	2895	Borsod-A.-Z.	17,64	92,38	8,92	6,27	72,94
Veszprém	6263,7	8148,5	4,76	4,80	32,18	Veszprém	14802	3187	Budapest	17,55	71,12	-	-	-
Baranya	5969,1	7943,9	5,77	5,45	34,25	Fejér	14137	3553	Heves	14,70	92,00	12,48	11,10	74,90
Fejér	4707,4	7665,4	6,18	5,77	36,02	Győr-M.-S.	13075	3271	Fejér	14,50	90,30	13,01	11,14	95,42
Győr-M.-S.	4673,8	6144,1	5,97	5,00	35,00	Baranya	11516	3301	Győr-M.-S.	13,96	72,72	14,21	11,04	93,20
Nógrád	5332,2	6144,1	4,14	3,98	26,40	Heves	10854	3363	Baranya	13,52	83,43	11,28	9,79	81,34
Heves	4002,3	5100,0	6,13	5,72	30,78	Nógrád	10556	3017	Nógrád	11,40	63,81	8,27	7,74	72,80
Zala	3606,7	4579,3	5,62	5,90	26,22	Pest	9465	3046	Zala	10,34	64,76	11,11	11,44	75,25
Pest	2449,9	3692,3	6,08	3,39	24,60	Csongrád	9003	3568	Csongrád	10,11	67,94	14,86	10,50	77,42
Csongrád	2635,2	3607,5	7,94	5,94	28,57	Vas	8734	3362	Vas	9,40	57,39	11,98	11,00	90,88
Vas	2568,7	3506,3	5,21	5,13	27,96	Zala	8474	3471	Pest	8,90	83,56	16,73	7,87	83,83
Jász-N.-Sz.	2304,6	3249,3	6,57	6,85	36,94	Jász-N.-Sz.	8129	3702	Jász-N.-Sz.	8,40	59,05	13,89	14,20	91,16
Békés	1759,9	2588,3	7,87	8,58	35,83	Békés	6569	3772	Békés	7,90	58,97	15,73	17,18	89,64
Hajdú-Bihar	1669,6	2447,0	5,79	5,55	30,83	Hajdú-Bihar	6523	3479	Tolna	6,69	52,12	13,60	16,30	89,15
Somogy	1604,0	2347,8	5,51	7,78	32,16	Bács-Kiskun	5818	3911	Hajdú-Bihar	6,49	57,70	13,12	11,72	82,47
Tolna	1799,0	2333,6	6,83	8,33	39,55	Somogy	5813	3665	Bács-Kiskun	6,25	51,59	14,57	14,11	80,40
Bács-Kiskun	1384,2	2070,3	6,23	6,36	21,97	Tolna	5533	3884	Somogy	5,47	56,29	9,66	13,28	68,29
Szabolcs-Sz.-B.	869,7	1247,4	5,66	4,70	20,08	Szabolcs-Sz.-B.	3248	3512	Szabolcs-Sz.-B.	4,81	57,29	14,32	11,24	65,61
<i>Max/min arány</i>	<i>11,6</i>	<i>10,8</i>	<i>5,06</i>	<i>53,63</i>	<i>2,02</i>	<i>Max/min arány</i>	<i>6,59</i>	<i>22,61</i>	<i>Max/min arány</i>	<i>4,53</i>	<i>1,97</i>	-	-	-
<i>Max/min arány Budapest nélkül</i>	<i>11,6</i>	<i>10,8</i>	<i>1,92</i>	<i>2,53</i>	<i>2,02</i>	<i>Max/min arány Budapest nélkül</i>	<i>4,94</i>	<i>1,35</i>	<i>Max/min arány Budapest nélkül</i>	<i>4,53</i>	<i>1,97</i>	<i>2,02</i>	<i>2,74</i>	<i>1,47</i>

Forrás: Bartke 1967: 93., Kulcsár 1969: 147., Klonkai 1969: 257., Barta 1978: 526. és 532.

A Barta által vizsgált időszakban, 1960-1975 között erőteljesen zajlik a kevésbé iparosodott megyék iparosítása, így az iparosodottság fokában (ezer főre jutó ipari nemzeti jövedelem) erőteljes területi nivellálódás játszódott le: a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett megye, Komárom és Szabolcs-Szatmár közötti differencia az 1960. évi 14-szeresről 1975-re 4,5-szeresre csökkent. Ugyanakkor az „ipari fejlettség” (ezer ipari keresőre jutó ipari nemzeti jövedelem) tekintetében az egyenlőtlenségek fokozódtak: a fent jelzett időszakban a fenti két megye között 142%-ról 170%-ra növekedtek¹⁵.

„A magyar ipar területileg is rendkívül koncentrált. A legiparosodottabb megyékből ... származott 1975-ben az ipari nemzeti jövedelem 68%-a, míg az iparban szegény 6 megye ... részesedése csupán 13% volt. Budapest ipara termelte meg az ország ipari nemzeti jövedelmének több mint 28%-át, a fejlett területek termelésének 41%-át. Az ipari termelés koncentrált voltát aláhúzza, hogy az iparilag fejlett megyékben – a közel 70%-os ipari nemzeti jövedelmi részarány mellett – az ország lakosságának 49%-a él, míg az iparilag elmaradott megyék népességének aránya 26%.”¹⁶

A Barta Györgyi tanulmányából a 2. táblázatban közölt adatsorok azt is érzékeltetik, hogy a mezőgazdaság működési színvonala egészen más megyei rangsort vetít elénk, mint az ipar. Hogy e két ágazat az általános gazdasági fejlettségi térszerkezetnek mennyire más dimenzióját képviseli, jól érzékelteti a 3. táblázat. Barta idézett tanulmányában öt kategóriába sorolta a megyéket mind az ipar, mind a mezőgazdaság működési színvonala alapján. Mi ebből a két különálló besorolásból összeállítottunk egy keresztábrát; mint látható, alig van olyan cella, amelybe egynél több megye került.

3. táblázat: A megyék helye az ipari és mezőgazdasági fejlettségi térben, 1975.

		Ipar				
		Erősen fejlett	Fejlett	Közepesen fejlett	Elmaradott	Erősen elmaradott
Mezőgazdaság	Erősen fejlett			Pest	Békés	
	Fejlett	Komárom-Esztergom	Győr-Moson-Sopron	Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok	Bács-Kiskun, Tolna	Szabolcs-Szatmár-Bereg
	Közepesen fejlett		Fejér, Heves	Vas	Hajdú-Bihar	
	Elmaradott	BAZ, Veszprém	Baranya	Zala		Somogy
	Erősen elmaradott			Nógrád		

Forrás: Barta 1978: 526. és 532. alapján saját szerkesztés

A Nemes Nagy József által becsült 1975-ös megyei GDP megerősíti a fent idézett elemzések eredményeit (1. táblázat). Adatsorából egy alapvetően iparvezérelt fejlettségi térszerkezet rajzolódik ki Budapest dominanciájával, Komárom megye és általában a középhegységi ipari tengely megyéinek relatíve jó helyzetével. Az Alföldről egyedül Csongrád megye fejlettségi szintje haladta meg az országos átlagot, míg a vele a Barta-féle besorolásban egy kategóriába tartozó Szolnok megye megközelítette azt. Szabolcs-Szatmár és Pest megye egyértelmű negatív pólust képvisel; ez utóbbi valószínűsíthetően azért, mert az iparban nem a termelés helyét biztosította, hanem a fővárosi ipart látta el munkaerővel. Fejlettségi szempontból a Dél-Dunántúl két megyéje, Tolna és Somogy egyértelműen az Alfölddel mutat rokonságot; ugyanitt Baranya szigetként emelkedik ki a térszerkezetből.

A hetvenes évek végére részben a két gazdasági világválság, részben a tervutasításos rendszer működési hiányosságainak következtében megtorpant a gazdasági fejlődés, az életszínvonal

¹⁵ Barta Gy. 1978: 527.

¹⁶ Barta Gy. 1978: 527.

emelkedése. A hagyományos nehézipar válságba került, ami az ipari térségek hosszú távú, egyre gyorsuló depressziójához vezetett. A politikai enyhülés és gazdasági átalakulás jeleként 1982-ben a politikai vezetés új magánvállalati formák létrejöttét engedélyezte: gazdasági munkaközösségek, polgári jogú társaságok, kisserővállalatok. E magánvállalatok hamarosan tömegessé váltak: a nyolcvanas évek közepén már közel egymillióan kapcsolódtak be a „városi” második gazdaságba. Megjelent a vállalkozás, mint társadalmilag elismert érték. Nagyon erős térségi-települési koncentráció jellemezte ezen új vállalkozási formák térbeli elhelyezkedését: egyértelmű a fővárosi és a nagyvárosi kötődés és bizonyos speciális térségekhez való vonzódás (Balaton). Az évtized végére kialakult tehát egy többszektorú gazdasági szféra, ami már megvetette a posztszocialista gazdasági átmenet alapjait. (Enyedi Gy. 1996, Nemes Nagy J. 1998b) Bár ily módon megjelentek bizonyos „piaci elemek” a nyolcvanas évek gazdasági folyamataiban, a városok, s rajtuk keresztül a nagyobb térségek fejlődését mégis elsősorban a központi döntések határozták meg, a felülről való irányítottság volt a döntő. Ez nem feltétlenül jelentett kormányzati beavatkozást, hanem ilyen jellegű volt például a nagyvállalatok telephely-politikája, településfinanszírozása is. E központi döntések általában nem voltak tekintettel a települések adottságaira, a letelepített funkciók nem szerves településfejlődés eredményei voltak. Ily módon egész térségek, megyék gazdasága – túlnyomórészt ipara – állt gyenge, ideiglenes alapokon, ami a térszerkezet kilencvenes évekbeli átalakulásának egy fő mozgatórugója volt. Mindemellett a felülről való irányítottság hozzájárult a városállomány nyolcvanas években tapasztalható homogenizálódásához. (Beluszky P.-Győri R. 1999)

1989-1990-et követően Magyarországon is elkezdett kiépülni a piacgazdaság, melynek mozgásfolyamatai – a gazdasági átalakulást kísérő válságjelenségek, mint a munkanélküliség, illetve a gazdasági megújulást hordozó elemek, mint a külföldi tőkebefektetések – a kilencvenes években lényegesen módosították az ország fejlettségi térszerkezetét. Áttekintve e területi folyamatokat, három meghatározó regionális és települési elmozdulást regisztrálhatunk, amelyek révén kiéleződtek a regionális különbségek az országban:

- Budapest kiugró dinamikájú fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva;
- a településhálózaton belüli méretfüggőség hangsúlyosabbá válása a gazdasági folyamatokat, esélyeket tekintve;
- a nyugati országrész gazdasági felértékelődését, versenyelőnyét a dél-dunántúli és a Dunától keletre, északkeletre lévő régiókkal szemben.¹⁷ (Nemes Nagy J. 1998b, 1999b, Rechnitzer J. 1996)

Ma Magyarországon a regionális fejlődés fő mozgásirányait már a *rendszerátalakulás után kialakult új struktúrák*, új gazdasági és társadalmi intézmények és szereplők formálják. Egyre erőteljesebben hatnak a *globalizálódás* mechanizmusai (amelyek a gazdasági kapcsolatrendszeret, a humán erőforrásokat nemzetközi versenyfeltételek közé helyezik), valamint az *információs rendszerek* kialakításának és a *környezet* védelmének felértékelődött problémái. A korábbi térszerkezettől való, fent említett eltérések és a legújabb időszak mozgásai – ahogy már utaltunk rá – jól érzékelhetők az 1. táblázatban citált fajlagos GDP-adatokban.

A legszembetűnőbb térszerkezeti jegy, ami az 1. táblázatból kiolvasható, a rendszerátalakulás utáni három meghatározó regionális és települési elmozdulás talán leghangsúlyosabb eleme, a markáns és időben szinte töretlenül erősödő Budapest-„vidék” dichotómia. A főváros a tervutasításos rendszer évtizedeiben is az ország legfejlettebb, legmagasabb gazdasági színvonalat produkáló terület egysége volt, ám az 1975-re becsült relatív előnye a rendszerátalakulás utáni években tovább fokozódott. Az országos átlag és a budapesti fejlettségi szint közötti szakadék az eddigi legutolsó mért évre, 2005-re mélyült ki leginkább, 113

¹⁷ Nemes Nagy 1999: 65.

százalékpontos relatív előnyt mutatva a főváros javára. Ez ebben az interpretációban nem jelent mást, mint hogy Budapest gazdasági fejlettsége több mint kétszeresen múlja felül Magyarország átlagát.¹⁸ Mindemellett 2005-ben érte el eddigi maximumát a leginkább és a legkevésbé fejlett megye, Budapest, illetve Nógrád közötti differencia; az országos átlaghoz viszonyított fejlettségi szintjük hányadosa a vizsgált időszakban most először haladta meg a 4-szeres különbséget.

A főváros a fontosabb gazdasági mutatók mindegyikében kiemelkedik az országból. Gazdasági átalakulását az országosan is dinamikahordozó tercier ágazatok vezérik¹⁹: Budapest GDP-jében az országos átlagnál nagyobb súllyal szerepelnek olyan ágazatok, mint a pénzügyi közvetítés, a szállítás és raktározás, az ingatlanügyletek, a kereskedelem és javítás.²⁰ Budapest közép-európai léptékű pénzügyi-kereskedelmi centrummá vált.

Az 1. táblázat alapján felvázolt kép azonban némileg torz, épp a főváros esetében elfed néhány el nem hanyagolható tény, folyamatot. A GDP-t – definíciójából következően – a termelés helye szerint veszik számításba. Amikor viszont fajlagos, egy főre jutó értéket számítanak belőle, csak az adott területen bejelentett (lakó)népességet veszik figyelembe, azt nem, hogy hányan állították elő a megtermelt értéket, azaz nem számolnak a lokális munkaerőpiacokon belül zajló, „megyehatárt” átlépő településközi ingázás torzító hatásaival.

A budapesti GDP egy részét ugyanis nem a budapestiek termelik meg. Részletes településközi ingázási adatokat legutóbb a 2001. évi népszámlálás szolgáltatott. A KSH által publikált adatok szerint a census eszmei időpontjában 175151 munkavállaló ingázott be nap mint nap a fővárosba, miközben mindössze 20690 budapesti lakost jellemzett ellenirányú mozgás. Ez utóbbi csoport minden tagja valamely Pest megyei településen dolgozott, míg a fővárosba beingázók 82%-a szintén Pest megyei lakos volt. A különbség mintegy 122 ezer fő, vagyis Pest megye nettó ennyi munkavállalóval vesz részt a budapesti GDP megtermelésében, miközben a fejlettségi szint meghatározásánál ezt az embertömeget nem Budapestnél, hanem Pest megyénél veszik számításba. Ha csak ezt a korrekciót végrehajtjuk a fajlagos GDP meghatározásánál, Budapest értéke 2001-ben nem az országos átlag 201, hanem 188, Pest megyéé pedig annak nem 88, hanem 99%-a. Ha ugyanezzel a népességszámmal korrigáljuk a 2005-ös adatokat is, úgy azt találjuk, hogy a főváros relatív fejlettségi szintje továbbra sem éri el az országos átlag kétszeresét, ugyanakkor Pest megye 0,2 százalék híján eléri – felfelé kerekítve tehát el is éri – az országos átlagot. Ez az élénk ingázási kapcsolat a főváros körül zajló agglomerálódási, szuburbanizációs folyamatok része, eredménye. Budapest lakónépessége mintegy 265 ezer fővel csökkent 1994-2005 között, aminek mintegy 48%-a természetes fogyás – a főváros elöregedésének – eredménye, 52%-a azonban vándorlási veszteség. Ha eltekintünk az ingázás fent bemutatott korrekciójától, viszont az elvándorolt népességet újra Budapest lakosságához számítjuk, úgy a főváros relatív fejlettsége megint csak nem éri el az országos átlag kétszeresét egyik évben sem. A főváros-vidék „fejlettségi olló nyílása”²¹ tehát részben sajátos népesedési folyamatokkal, a lokális munkaerőpiacon belüli településközi térkapcsolatokkal függ össze, így e térszerkezeti változás némileg tompább, mint amit a KSH hivatalos közléseiből kiolvashatunk. A szoros társadalmi-gazdasági kapcsolatok folytán ma már talán nem is célszerű területi elemzések során szétválasztani Budapestet és Pest megyét; ha a közép-magyarországi régió fejlettségi pozícióját nézzük, úgy 2001-2002 óta sokkal inkább látunk relatív stagnálást, mint a fejlettségi előny növekedését.

Budapest kiugró relatív fejlettségi szintje egyike az állandó, alapvonásait, szubsztanciáját tekintve hosszú távon is változatlan térszerkezeti jegyeknek. Ha a megyéknél is nagyobb területi egységekben, régiókban, nagytájokban gondolkozunk, ilyen állandó vonás még az Alföld, azon belül is különösen az észak-alföldi régió relatív elmaradottsága.²² 1975-2005 között ez a NUTS2-es régió mozgott a legszűkebb relatív, az országos átlaghoz viszonyított fejlettségi sávban: mindössze 13 százalékpont a különbség az – egyébként épp 1975-ben – mért legmagasabb és az 1999-2000 után 2005-ben újra csak elért eddigi legalacsonyabb

¹⁸ Ha Budapest nélkül számoljuk ki az országos átlagot, e “vidéki” átlag és a főváros fajlagos értéke közötti differencia 122 százalékpont 1994-ben, és 177 százalékpont 2005-ben, vagyis közelíti a háromszoros különbséget.

¹⁹ Nemes Nagy 1999: 65.

²⁰ Központi Statisztikai Hivatal 2007: 180-181.

²¹ Nemes Nagy – Németh 2005: 85.

²² Nemes Nagy – Németh 2005: 85.

fejlettségi érték között. A másik hat régióban ennél nagyobb, sőt többnyire lényegesebb nagyobb differencia mérhető a két szélső érték, tipikusan itt is 1975 és valamely rendszerváltozás utáni év adata között.

A megyék esetében – a részletesebb térfelosztásból adódóan – szélesebb spektrumban szóródnak a fejlettségi szintek; sajátos „életutak”, fejlődési pályák rajzolódnak ki, amelyek akár egy-egy régióon belül is egészen eltérők lehetnek. Ha a megyék fejlettségi-fejlődési mozgásterét elemezzük, néhány egészen sajátos csoport rajzolódik ki. Öt olyan megyét találunk, amelyek 1975-2005 között egészen szűk relatív fejlettségi sávban mozogtak, vagyis sem látványos sikerek, sem látványos kudarcok nem érték őket a vizsgált harminc évben, hanem plusz-mínusz néhány százalékpontos eltéréssel folyamatosan az országos pályáivet követték. Közülük is a legkisebb relatív mozgás Szabolcs-Szatmár-Bereget, az 1975-ben legkevésbé fejlett megyét jellemezte; esetében mindössze 8 százalékpont a különbség a legmagasabb és a legalacsonyabb relatív fejlettségi pozíció értéke között (4. táblázat). Ebből az öt megyéből négy – Zala kivételével – erősen agrárkarakterű, helyi gazdaságukban a primer szektor még 2005-ben is 9-11%-os súlyt képviselt a 4%-os országos átlaggal szemben, ami biztosan hatással van e pozicionális változatlanúságra. És e tekintetben talán nem véletlen az sem, hogy Barta Györgyi fent idézett számításai szerint a lakosságra vetített ipari jövedelem rangsorában épp ez a négy megye állt az utolsó négy helyen 1975-ben (2. táblázat). Vagyis mezőgazdasági jellegük mellett ezek voltak a relatíve leggyengébben iparosított megyék; az akkori legerősebb ágazat hiánya nem engedte magasra szökni a GDP-t sem. Ily módon viszont az ipari alapú gazdasági depresszió éveiben a nagy összeomlás is elkerülte ezeket a megyéket, hisz jószerével nem volt, ami összeomoljon.

Az említett, hosszú távon is stabil megosztó dimenziók mellett a térszerkezetet szembetűnő mozgások, pozícióváltozások is jellemzik, melyek közül a legmarkánsabbak épp a különböző ipari átalakulásokhoz köthetők.²³ A megyék többsége 25-35 százalékpont körüli pozícióváltozáson esett át a vizsgált 30 évben. Ezeknek a mozgásoknak már egyértelmű az ágazati meghatározottsága. Folyamatosan zajlik a mezőgazdaság visszaszorulása, nemzetgazdaságon belüli súlyvesztése, mégpedig lényegében változatlan térszerkezetben.²⁴ Ennek megfelelően minden olyan megye fejlettségi pozíciókat veszít, ahol a mezőgazdaság viszonylag nagy súlyt képvisel, s a fent elemzett, változatlan relatív fejlettségű csoporthoz képest valamivel több ipar telepedett meg a rendszerváltozás előtt (Békés, Csongrád, Tolna). Agráralapú megújulással, dinamikával a megyék szintjén sehol sem találkozunk, de arra sincs példa, hogy alapvetően mezőgazdasági karakterű megyében valamely más ágazat vált volna a fejlődés motorjává az agrárszektor súlyának megmaradása mellett. Az ipari (tulajdonosi, termelési) átalakulás emellett vagy ezzel szemben viszont igen „zaklatott” térbeli keretek között zajlott le és részben zajlik ma is, látványos megyei kudarcokat és sikertörténeteket produkálva, így ma „az ipar jelenléte és dinamikája meghatározó szerepet játszik a vidéken belüli fejlettségi különbségek alakulásában.”²⁵

²³ Nemes Nagy – Németh 2005: 85.

²⁴ Nemes Nagy 2004: 59.

²⁵ Nemes Nagy 2004: 59.

4. táblázat: Megyei relatív fejlettségi pozícióváltozások, 1975-2005, illetve 1994-2005

MEGYE	A két szélsőérték különbsége 1975-2005 (%-pont)	A különbség rangszámai	A pozícióváltozások trendje 1975-2005 (a lineáris regressziós egyenes meredeksége)	MEGYE	A két szélsőérték különbsége 1994-2005 (%-pont)	A különbség rangszámai	A pozícióváltozások trendje 1994-2005 (a lineáris regressziós egyenes meredeksége)
Budapest	74	1	2,47	Komárom-E.	34	1	2,78
Komárom-E.	51	2	-0,67	Budapest	33	2	3,13
Borsod-A.-Z.	49	3	-1,55	Győr-M.-S.	32	3	0,95
Veszprém	41	4	-1,23	Fejér	30	4	-0,82
Vas	36	5	0,61	Tolna	25	5	-2,34
Baranya	35	6	-1,18	Vas	23	6	-1,00
Csongrád	33	7	-1,19	Békés	20	7	-1,90
Győr-M.-S.	32	8	0,40	Csongrád	18	8	-1,92
Jász-N.-Sz.	31	9	-1,03	Jász-N.-Sz.	17	9	-1,42
Fejér	30	10	-0,20	Pest	17	9	1,69
Heves	30	10	-0,90	Borsod-A.-Z.	14	11	-0,70
Békés	29	12	-1,06	Bács-Kiskun	13	12	-1,10
Pest	29	12	1,02	Baranya	11	13	-0,85
Nógrád	26	14	-0,82	Nógrád	11	13	-0,63
Tolna	25	15	-0,31	Hajdú-Bihar	11	13	-0,53
Bács-Kiskun	13	16	-0,49	Veszprém	10	16	-0,39
Hajdú-Bihar	11	17	-0,35	Somogy	10	16	-0,80
Somogy	10	18	-0,19	Zala	9	18	-0,47
Zala	9	19	-0,04	Szabolcs-Sz.-B.	8	19	-0,57
Szabolcs-Sz.-B.	8	20	-0,18	Heves	5	20	-0,13

Mint láttuk, a tervgazdálkodás időszakában az ipar jelenléte egy-egy megyében a gazdasági fejlettség legfontosabb eleme volt. Egyben ez volt a legfontosabb területi differenciáló tényező is, mint arra a 2. táblázat tartalma kapcsán már utaltunk. Nemes Nagy József az 1965-2003 közötti időszakra – minden év adatát felhasználva – kiszámította a megyék ipari termelésének lánc- és bázisindex idősorait (ez utóbbi báziséve 1964); ezek lefutása kiválóan érzékelteti az ipari termelés területi átalakulását.²⁶ A bázis-indexek tekintetében szinte minden megye esetében több száz százalékos növekedést láthatunk (5. táblázat); mivel a kiinduló érték nem egy és ugyanaz országosan, hanem minden megye esetében saját 1964. évi állapota, így a már korán jelentős iparra szert tett megyék bázisindexe természetesen alacsonyabb. Ez magyarázza Komárom-Esztergom 150, Baranya 156, vagy épp Budapest 155%-os maximumát, míg ugyanezek az értékek – ha csak az 1990 előtti időszakot nézzük – 720% Szabolcs-Szatmár-Bereg, 776% Tolna, 510% Hajdú-Bihar esetében; 1990 után Fejér és Vas²⁷ megye esetében 1000% fölötti értékek a jellegadók. Nemes Nagy a tanulmány különböző táblázataiban közli a kiinduló állapot regionális differenciáltságát, a főbb iparfejlődési időszakok megyei átlagait; mi ezeket egybeszerkesztve, a bázis- és láncindex idősorok maximumait és minimumait azok előfordulási idejével együtt kigyűjtve közöljük az 5. táblázatban.

²⁶ Nemes Nagy 2004: 70-73.

²⁷ Vas megye 1990 utáni iparosodásában minden bizonnyal nagy szerepet játszott a vasfüggöny megszűnése, ami a létező szocializmus évtizedeiben sajátos elszigeteltségben tartotta a megye gazdasági szereplőit.

5. táblázat: Az ipari termelés értéke, valamint annak bázis- és láncindex idősorai, 1965-2003

	Egy főre jutó ipari termelési érték (Bp=100)		Az ipari termelés bázis-index idősorai a megyékben (1964=100)				Az ipari termelés lánc-index idősorai a megyékben (1965-2003)			
	1965	2003	max. mértéke	max. ideje	min. értéke	min. ideje	max. mértéke	max. ideje	min. értéke	min. ideje
Komárom-E.	110,2	374,5	556,1	2003	80,2	1992	159,8	2003	82,2	1992
Győr-M.-S.	52,0	260,9	946,0	1998	105,0	1965	163,9	1998	74,9	1991
Fejér	63,5	228,7	1655,3	2000	102,0	1965	188,5	1997	79,3	2003
Vas	30,4	173,2	1334,1	2003	107,0	1965	147,4	1995	74,0	1991
Zala	40,0	154,7	576,8	2003	105,0	1965	124,0	2000	92,5	1990
Budapest	100,0	100,0	154,6	1987	84,9	1993	115,3	2000	75,2	1991
Jász-N.-Sz.	28,4	96,6	361,5	1988	108,8	1965	115,9	2000	81,7	1991
Somogy	20,4	93,1	770,3	2003	109,1	1965	142,6	2000	78,5	1992
Borsod-A.-Z.	81,0	89,2	218,8	1984	88,6	1992	109,8	2000	75,4	1991
Veszprém	68,3	86,7	251,8	1987	101,5	1965	147,4	1995	74,0	1991
Pest	30,3	86,4	437,5	2003	130,6	1965	122,1	2003	79,6	1992
Heves	44,0	83,9	391,6	2001	103,4	1965	142,9	2001	88,9	1993
Hajdú-Bihar	21,2	62,5	663,9	2003	111,6	1965	117,0	1998	80,8	1991
Csongrád	30,8	61,6	288,6	1987	109,3	1965	111,3	1967	82,3	1991
Bács-Kiskun	18,1	60,7	466,9	1987	104,0	1965	118,5	1967	80,4	1992
Tolna	20,5	60,5	775,7	1988	102,1	1965	122,9	1982	86,4	2003
Nógrád	52,6	54,3	150,0	1986	62,6	1994	128,2	2003	77,6	1991
Szabolcs-Sz.-B.	11,1	53,9	719,7	1987	110,0	1965	127,2	1967	77,8	1992
Békés	22,8	53,2	419,5	1989	115,3	1965	120,2	1967	79,1	1991
Baranya	66,9	49,9	154,5	1979	63,2	1995	116,4	2000	75,0	1991

Forrás: Nemes Nagy 2004: 60, 70-73 alapján saját szerkesztés. A táblázat adatait a 2003. évi egy főre jutó ipari termelési érték sorrendjében rendeztük el.

A fajlagos termelési érték rangsora és a megyék közötti különbségek változása jól érzékelteti egyrészt Budapest gazdasági szerkezetváltását, ipari profiljának relatív gyengülését, másrészt a közép- és nyugat-dunántúli régió erőteljes ipari dinamikáját. A bázis-indexek minimumainak és maximumainak előfordulási ideje jellegzetes megyecsoportokat különít el. A legtöbb megye esetében az első mért évben, 1965-ben volt az ipari termelés minimuma, erre a szintre a következő 38 évben már nem estek vissza. Nem úgy a hatvanas évek ipari fellegrárai: Budapest, Komárom-Esztergom, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Baranya ipari termelésének színvonala a kilencvenes évek elején-közepén alulmúlta az 1964-es szintet. Közülük egyedül Komárom-Esztergom tudott e drasztikus visszaesést követően újra jelentős ipari dinamikát felmutatni: esetében az ipari termelés maximuma az utolsó mért évre, 2003-ra esik, vagyis ez a megye ma erősebb ipari bázis, mint volt a tervutasításos gazdasági rendszer időszakában (3. táblázat). Komárom-Esztergomon kívül még további nyolc megye ipari termelési bázis-indexének maximuma esik a rendszerváltozás utáni évekre; ezek a megyék tehát önmagukhoz képest egyfajta ipari felvirágzást élnek át. Az erős relativizálás azonban itt mindenképpen szükséges: e hét megyéből négy – Somogy, Pest, Heves, Hajdú-Bihar – fajlagos ipari termelési színvonala nem éri el még a főváros szintjét sem, vagyis e felvirágzás csak lokálisan jelentős, országosan viszont nem igazán az. Ellenben Vas, Fejér, Győr-Moson-Sopron és Zala esetében országosan is figyelemre méltó eredményekkel járt az ipar új keletű térhódítása. Mint a láncindexek mutatják, először Vast érte el az ipari „boom”, majd Fejérre, Győr-Moson-Sopronra, jóval tompítottabban Zalára, végül Komárom-Esztergomra terjedt át az – alapvetően exportvezérelt – iparosítási hullám²⁸. E folyamat nyomai a fajlagos GDP-adatokon is egyértelműen felfedezhetők: az ipari felfutás éveiben mindegyik megye

²⁸ Nemes Nagy 2004: 64.

lényegesen tudott javítani országon belüli relatív fejlettségi pozícióin (1. táblázat). Az egyetlen kivétel Zala, ahol – mivel nem volt túlságosan „éles” az ipari dinamika – a helyi gazdaságon belüli szerkezetváltás mindössze a fejlettségi pozíció megőrzéséhez volt elég. Ez az ipari felfutás Vas és Győr-Moson-Sopron esetében azt is jelenti, hogy ők Budapest és Pest megye mellett a fejlettségi pozícióikon hosszú távon tendenciózusan javító területek közé kerültek. Ha viszont csak az 1994-2005 közötti időszakot nézzük, Vas már kiesik ebből a körből, Komárom-Esztergom veszi át a helyét (4. táblázat).

Az ipari „boom” egyik jellegzetessége, hogy amilyen gyorsan jön, a jelek szerint olyan gyorsan le is cseng: Vas és Győr-Moson-Sopron megye ipari növekedése mára instabillá vált, több éves átlagban inkább stagnál, míg Fejérben most már több éven keresztül látványosan esik vissza a kibocsátás. E mögött egyértelműen az export ingadozása áll.²⁹ Az ipari teljesítmény megrendülése folytán 2005-re e három megye már több mint húsz százalékpontot veszített az ezredforduló hajnalán elért maximális relatív fejlettségi szintjéből. Győr-Moson-Sopron fajlagos GDP-je még így is jelentősen meghaladja az országos átlagot, Vasé és Fejéré viszont már el sem éri azt. Kérdés, hogy a ma a Budapesten kívüli legfejlettebb megye, Komárom-Esztergom esetében is ez a pálya ismétlődik-e meg. 2004-ről 2005-re Budapesten, Pesten és Komárom-Esztergomon kívül mindössze Borsod-Abaúj-Zemplén tudott javítani relatív fejlettségi pozícióján. Ez utóbbi megye is komoly ipari hagyományokkal rendelkezik, mint láttuk; kérdés, hogy Borsodban is elindult-e valamiféle ipari alapú megújulás, és kérdés, hogy ha igen, úgy az milyen mértékű lokális fejlődést tud indukálni.

E felvázolt regionális egyenlőtlenségek általános karakterét illetően a szakirodalom egyik legfontosabb megfigyelése az ún. „*lefelé nivellálódás*” jelensége.³⁰ Ennek egyik összetevője a főváros kiugró gazdasági dinamikájával kapcsolatos: ha a fővárossal együtt vizsgáljuk a megyei szintű fejlettségi egyenlőtlenségeket, úgy a szórás növekedését, a legfejlettebb főváros és az épp aktuális legkevesbé fejlett megye közti „fejlettségi olló” nyílását tapasztaljuk (1. táblázat), vagyis egyértelmű a folyamatos differenciálódás. (Mint már fent utaltunk rá, a két szélsőérték hányadosa – némi hullámozást követően – épp 2005-ben érte el eddigi maximumát.) Mindemellett a Budapesten kívüli „vidéki” téren belül – tehát a fővárost kiemelve a térszerkezetből – nem ez az egyenlőtlenségek trendje. A kilencvenes évek közepén a leginkább és a legkevesbé fejlett megye fajlagos GDP-je közelebb volt egymáshoz, mint 1975-ben (1. táblázat), „azaz a vidék fejlettségét tekintve ma homogénebb, mint két évtizeddel ezelőtt, itt jellemző folyamat a „lefelé nivellálódás”³¹. Hogy ez a fogalom mit is takar, jól érzékelteti az 1. táblázat. Míg 1975-ben a legfejlettebb Komárom-Esztergom az országos átlaghoz képest 31 százalékpontos előnyt mutatott (és még további hat megye érte el vagy haladta meg az országos átlagot), addig 1994-ben a két legjobb helyzetben lévő megye – Vas és Győr-Moson-Sopron – esetén ez az előny mindössze 3 százalékpont volt (és az összes többi megye az országos átlag alatt helyezkedett el). Mindeközben a legkevesbé fejlett Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 1975-ben az országos átlagtól 41, 1994-ben – a vele akkor egy szinten lévő Nógráddal együtt – 38 százalékponttal volt elmaradva, vagyis a különbség érdemben nem változott. Ennek értelmében a két pólus közötti különbség nem annak köszönhetően csökkent le, hogy a legkevesbé fejlett megye felzárkózott az átlaghoz, hanem azért, mert a legjobb helyzetben lévő megyék fejlettségi szintje zuhant le az átlag környékére. Ez a relatív kiegyenlítetttség egészen a kilencvenes évek utolsó harmadáig igaz volt. 1997-ben már elérte a két szélsőérték hányadosa az 1975-ös szintet (1. táblázat), vagyis 1994-1997 között egyértelmű differenciálódás zajlott le a vidéki téren belül is. 1997-2005 között viszont már érdemben nem változott ez az egyenlőtlenségi mérték, némi hullámozás mellett

²⁹ Nemes Nagy 2004: 64.

³⁰ Nemes Nagy 1999: 65, Nemes Nagy 2004: 65, Nemes Nagy – Németh 2005: 85.

³¹ Nemes Nagy 1999: 65.

össességében stabilitást mutat a vidék differenciáltsága. A fent elmondottak azonban több oldalról is bizonyítják, s e gondolatmenet lezárásaként itt is helyénvalóvá teszik Nemes Nagy József 1990 utáni, elsősorban a vidéki Magyarország átalakulására vonatkozó és elsősorban megállapítását: „A nagy elmozdulás ... nem a fejlettségi különbségek mértékében, hanem a fejlettség térszerkezetében van.”³²

³² Nemes Nagy 1999: 65.

Hivatkozások:

- Barta Gy. (1978): A területi gazdasági különbségek változása 1960 és 1975 között. *Területi Statisztika*. ? pp. 522-537.
- Bartke I. (1967): Az ország különböző területeinek iparfejlettségi szintjei. *Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet Közleményei*. 3. p. 72. plusz mellékletek.
- Beluszky P.– Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1-2. 1-30. o.
- Csatári B. (1993): Az Alföld fejlesztésének lehetőségei és korlátai. *Társadalmi Szemle*, 11. 35-44. o.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Erdősi F. (1996): Magyarország kommunikációs tengelyeinek alakulása. *Tér és Társadalom*, 1. 59-77. o.
- Győri R. (2006): Bécs kapujában (Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a XX. század elején). *Korall* 24-25 / 2006. június
- Klonkai L. (1969): Magyarország megyéinek gazdasági fejlettségében, valamint az ott élő lakosság életkörülményeiben fennálló területi különbségek meghatározása. I. rész. *Területi Statisztika*. 3. pp. 241-257.
- Kulcsár V. (1969): A magyar mezőgazdaság területi kérdései. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. In.: Farkas B. – Lengyel I. szerk. (2000): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress. Szeged. 39-57. o.
- Magyarország Nemzeti Számlái 2004-2005. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2007.
- Nemes Nagy J. - Németh N. (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői. In.: *A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon*. Szerk.: Fazekas K. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. pp. 75-137
- Nemes Nagy J. (1995b): A „gazdasági egészség” földrajzi képe Magyarországon. *Földrajztanítás*, 3–4. 4–11. o.
- Nemes Nagy J. (1996a): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 1. 31-48. o.
- Nemes Nagy J. (1996b): Soprontól Nyíradonyig. Városok a piacgazdasági átmenetben. *Comitatus*, 5. 193-203. o.
- Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.
- Nemes Nagy J. (1998b): Az ország térszerkezete, területi folyamatok. In: *Területfejlesztés Magyarországon*. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1998. 15-26. o.
- Nemes Nagy J. (1998c): Átrajzolódó térképek. In: *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998*. A rendszerváltás. II. kötet. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 657-672. o.
- Nemes Nagy J. (1999): Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. In.: *Helyek, terek, régiók. Regionális Tudományi Tanulmányok*. 4. pp. 65-86.
- Nemes Nagy J. (1999a): Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. In: *Helyek, terek, régiók*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 1999. 65-86. o.
- Nemes Nagy J. (1999b): A földrajzi helyzet szerepe a regionális tagoltságban. In: *Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 149-165. o.

- Nemes Nagy J. (2004): Újra Komárom az élen – megyei ipari növekedési pályák, 1965-2003. In.: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon. Regionális Tudományi Tanulmányok. 9. pp. 59-73.
- Rechnitzer J. (1994): Az innovációfogadás vidéki bázisa, Győr-Moson-Sopron megye. *Falu Város Régió*, 5. 12-16. o.
- Rechnitzer J: (1996): A regionális folyamatok sajátosságai és jövőbeli fejlődési irányai. *Magyar Tudomány*, 11. 1347-1360. o.